

ELMİ TƏDQIQAT

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC RESEARCH
International scientific journal

www.aem.az

e-ISSN: 2789-6919

ELMİ QAYNAQLAR TEZİSLƏR TOPLUSU

**COLLECTION OF THESES ON
SCIENTIFIC RESOURCES**

ELMİ TƏDQIQAT

**Beynəlxalq onlayn elmi jurnal
İmpakt Faktor: 0.864**

ELMİ QAYNAQLAR

Tezislər toplusu

Cild: 2 Sayı: 2

DOI: <https://doi.org/10.36719/2023/2/2>

SCIENTIFIC RESEARCH

**International online scientific journal
Impact Factor: 0.864**

Collection of theses

SCIENTIFIC RESOURCES

Volume: 2 Issue: 2

**Bakı – Bakı
2023**

Jurnal 01.03.2021-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 4336

On 01.03.2021, the journal
was included in the register
of Press publications of the
Ministry of Justice of the
Azerbaijan Republic
Registration № 4336

Redaksiyanın ünvanı:
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address:
Az1073, Bakı,
Mətbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publish House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 807 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail:
tedqiqat.tezis@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

e-ISSN: 2789-6910
DOI: 10.36719

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Editor

Assoc. Prof. Dr. İlham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan

Redaktor köməkçisi

Magistrant Aytən XƏLİLOVA, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Assistant editor

Master Aytan KHALILOVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV / İngilis dili
Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA / Azərbaycan dili

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV / English language
Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA / Azerbaijan language

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Assoc. Prof. Dr. Xatirə HÜSEYNOVA / Humanitar və ictimai elmlər
Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA / Humanitar və ictimai elmlər
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUCOVA / Təbiət elmləri
Dr. Fuad RZAYEV / Təbiət elmləri
Dr. Əli ZALOV / Təbiət elmləri
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV / Təbiət elmləri
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV / Dəqiq elmlər
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV / Texnika elmləri

Editors in scientific fields

Assoc.Prof.Dr. Khatira HUSEYNOVA / Humanities and social sciences

Prof. Dr. Shahla SAMADOVA / Humanities and social sciences

Assoc. Prof. Dr.Elza ORUJOVA / Nature sciences

Dr. Fuad RZAYEV / Nature sciences

Dr. Ali ZALOV / Nature sciences

Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV / Nature sciences

Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV / Exact sciences

Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV / Technical sciences

REDAKSİYA HEYƏTİ

Humanitar və ictimai elmlər bölməsi

Prof. Dr. Nərgiz AXUNDOVA, AMEATarix İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Yerden KAJIBEK, Qazax dili Akademiyası / Qazaxıstan

Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin “İqor Sikorski adına Kiyev Politeknik İnstitutu” / Ukrayna

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa

Prof. Dr. Uqanbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan

Prof. Dr. Natalya MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna

Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan

Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası

Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Yelena ŞİŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Müseyib İLYASOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxstan Milli Qadın Pedaqoji Univeristetini / Qazaxıstan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya

Assoc. Prof. Dr. Elza ALIŞOVA, Girne Amerika Universiteti / Türkiyə

Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Gülnoz SATTOROVA, ÖREA Özbək Dili, Ədəbiyyatı və Folkloru İnstitutu / Özbəkistan

Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəfəq ABDULLAYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. İlkin QULUSOY, Qafqaz Universiteti / Türkiyə

Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə

Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Təbiət elmləri bölməsi

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Duyğu KILIÇ, Amasya Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham ŞAHMURADOV, AMEA Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Zöhrab QARAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Marmara Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, M.Topçubaşov adına Elmi Cərrahiyyə Mərkəzi / Azərbaycan
Prof. Dr. İbadulla AĞAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elxan NURİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan
Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANI, Taylerdaki Texas Universiteti / ABŞ
Dr. Xanzoda YULDAŞEVA, Tibb İşçilərinin Peşə Kvalifikasiyasının İnkişafı Mərkəzi / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tedqiqat institutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytəkin AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zaman MEMMEDOV, AMEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Busra BİLAL, Ali Jinnah Universiteti / Pakistan İslam Respublikası
Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Belosekovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna
Dr. Fuad RZAYEV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Dəqiq elmlər bölməsi

Prof. Dr. Yusif MƏMMƏDOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Maarif CƏFƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Tərxan CƏBRAYILOV, Memarlıq və İnşaat Universiteti/ Azərbaycan

Texnika elmləri bölməsi

Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Metroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeriteti / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Zəfər CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan

EDITORIAL BOARD

Humanities and social sciences section

- Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA**, Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Erden KAJIBEK, Kazakh Language Academy/ Kazakhstan
Prof. Dr. Irina KREIDYCH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Ugunbayar MYAGMARSUREN, Mongolian State University / Mongolia
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N. Gumilyov Eurasian National University/ Kazakhstan
Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University of Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Shahla SAMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia
Prof. Dr. Cihan OZDEMIR, Bilecik Sheykh Edebalı University / Turkey
Prof. Dr. Museyib ILYASOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedagogical Institute / Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Elza ALISHOVA, Girne American University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, ASRU Uzbek Language, Institute of Literature and Folklore / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afarin ABBASOVA, Western Caspian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shefeg ABDULLAYEVA, Azerbaijan University of Language / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. İlkin GULUSOY, Kafkas University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Rovshan RAMIZOGLU, Seljuk University / Turkey

Natural sciences section

- Prof. Dr. Eldar GASIMOV**, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Nikolai BRICO, First Moscow State Medical University named after I.M. Sechenov / Russia
Prof. Dr. Duygu KILIC, Amasya University / Turkey
Prof. Dr. İlham SHAHMURADOV, Institute of Botany of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Zohrab GARAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehmet UNLU, Marmara University / Turkey
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, Scientific Surgery Center named after M. Topchubashov / Azerbaijan
Prof. Dr. Ibadulla AGAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Elkhan NURIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Asif MANAFOV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan
Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Dr. Khanzoda YULDASHEVA, Center for Professional Development of Medical Workers / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Cattle-breeding Scientific research institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytekin AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zaman MAMMADOV, Institute of Soil Science and Agro Chemistry of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Bushra BILAL, Ali Jinnah University / Islamic Republic of Pakistan
Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine
Dr. Fuad RZAYEV, Zoology Institute of ANAS / Azerbaijan

Exact sciences section

Prof. Dr. Yusif MAMMADOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Maarif JAFAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Tarkhan DJABRAYILOV, Azerbaijan Architecture and Construction University / Azerbaijan

Technical sciences section

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Zafar JAFAROV, Azerbaijan State University of Architecture and Construction / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Raibə Cəfərova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
raibacafarova@mail.ru

Mehriban Həsənova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
mehribanks@mail.ru

KƏND TƏSƏRRÜFATINA DƏSTƏKLƏRİN SƏBƏBLƏRİ VƏ MƏQSƏDLƏRİ

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, dövlət dəstəyi, kənd təsərrüfatı kooperativləri, istehsalçı təşkilat, ixrac potensialı

Keywords: agriculture, state support, agricultural cooperatives, producer organization, export potential

Kənd təsərrüfatı məhsullarına dövlət müdaxiləsi qədim zamanlardan davam edir. Ancaq uzun müddət istehlakçıları qorumaq üçün qiymətlərə müdaxilə olaraq görülən dövlət müdaxiləsi XX əsrdən sonra istehsalçıları qorumaq məqsədi daşıyırdı. Xüsusilə, Avropa və ABŞ-da sənaye inqilabından sonra güclənən və qeyri-kafi rəqabət bazarı şəraitində fəaliyyətlərini davam etdirən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin qeyri-kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri qarşısında zəifliyi onların dövlət tərəfindən qorunmasını zəruri etdi. Bir çox ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da istehsalçıları qorumaq üçün ilk dövlət müdaxiləsi 1992-ci il Depressiyasından sonrakı dövrdə buğda qiymətlərindəki böyük dalğalanmalardan istehsalçıları

qorumaq üçün qanunun qəbulu ilə başladı. İqtisadi inkişafıla birlikdə istehsalın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına baxmayaraq, zaman keçdikcə kənd təsərrüfatı məhsullarına qarşı ticarət şərtlərinin inkişafı, ərzaq məhsullarına olan tələbatın qiymət elastikliyi aşağı olması, sənaye və xidmət sektorunda sürətli inkişaf nəticəsində kənd təsərrüfatının daralması və tədricən məşğulluğun payının azalması baş verir.

Buna görə də kənd təsərrüfatı sektoru hər bir ölkədə saxələnmişdir və dövlət subsidiyalarından faydalanır. Dövlətin kənd təsərrüfatına müdaxiləsinin səbəbləri kənd təsərrüfatı istehsalının təbii şəraitdən asılılığı, kənd təsərrüfatının digər istehsal fəaliyyətlərinə qarşı mövqeyi və qidalanmada kənd təsərrüfatı məhsullarının rolu ilə bağlıdır.

Kənd təsərrüfatına dəstək siyasətləri kənd təsərrüfatı ilə bağlı olanların gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi, istehsalın və qiymətlərin kənd təsərrüfatı istehsalının ümumi iqtisadi siyasətlərə uyğun olaraq istiqamətləndirilməsi məqsədi ilə dövlətin kənd təsərrüfatı sektoruna qarşı həyata keçirdiyi siyasətlərdən ibarətdir. Kənd təsərrüfatına dəstək siyasətinin müəyyən edilməsində və həyata keçirilməsində kənd təsərrüfatı ilə bağlı dövlət qurumları ilə yanaşı, peşə palataları, istehsalçı təşkilatları, kənd təsərrüfatı kooperativləri və s. təşkilatlar da mühüm rol oynayır.

Kənd təsərrüfatına dəstək siyasəti hər bir ölkədə həmin ölkənin iqtisadi strukturu ilə sıx bağlıdır və ölkənin özünəməxsus problemlərinin həllinə yönəlmişdir. Bu kontekstdə inkişaf etmiş və zəif inkişaf etmiş ölkələrin həyata keçirdiyi dəstək siyasətləri fərqlidir.

Kənd təsərrüfatı istehsalında özünü təmin etmə həddini keçən ABŞ və bəzi Avropa ölkələri kimi inkişaf etmiş ölkələrin siyasətləri ilə kənd təsərrüfatı istehsalında özünü təmin edə bilməyən və istehsalı əhalinin qidalanmasına kifayət edə bilməyən zəif inkişaf etmiş ölkələrin siyasətləri fərqli olacaq.

Kənd təsərrüfatının universal xüsusiyyətləri də kənd təsərrüfatına dəstək siyasətlərində oxşarlıqlara səbəb olur. Kənd təsərrüfatına dəstək siyasətləri çərçivəsində müxtəlif siyasət alətləri istifadə olunur. XX əsrdə Qərb ölkələrində başlayan ilk dəstək təcrübələri ilə demək olar ki, hər ölkədə kənd təsərrüfatı bazar qiymətləri, giriş dəstəkləri, ümumi xidmət dəstəkləri və xarici ticarət tədbirləri ilə ciddi şəkildə dəstəklənməyə başladı. Kənd təsərrüfatına dəstək siyasətinin əsas məqsədləri kənd təsərrüfatı sektorunun gəlir səviyyəsini yüksəltmək, istehsalı və qiymətləri istiqamətləndirmək, kənd təsərrüfatı istehsalında məhsuldarlığı və keyfiyyəti yüksəltmək, təbii ehtiyatlardan tarazlaşdırılmış istifadəni təmin etmək, kənd yerlərinin inkişafını təmin etmək və kənd təsərrüfatının inkişafını təmin etməkdir. Kənd təsərrüfatına dəstək siyasətləri səbəb olduğu təsirlər baxımından təkcə kənd təsərrüfatı sektorunda deyil, həm də ümumi iqtisadi strukturda mühüm nəticələri olan siyasətlərdir. Bu səbəbdən kənd təsərrüfatına dəstək siyasətlərinin mühüm məqsədlərindən biri də ümumi iqtisadi hədəflərə uyğun olaraq kənd təsərrüfatı sektorunun inkişaf sürətini və formasını tənzimləmək və istiqamətləndirməkdir. İlk növbədə, kənd təsərrüfatına dəstəklər ölkədə həyata keçirilən qiymət sabitliyi siyasətinə uyğun olmalıdır.

Xüsusilə, hökumətin dəstək alışıların həyata keçirdiyi ölkələrdə dəstək alışı qiymətləri müəyyən edilərkən ölkənin qiymət sabitliyi siyasəti elan edilən qiymətlərə birbaşa təsir göstərir.

Ölkənin məşğulluq siyasəti kənd təsərrüfatına dəstək siyasətinə təsir edən digər amildir. Kənd təsərrüfatının xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mühüm məşğulluq mənbəyi olması kənd təsərrüfatı dəstəklərini məşğulluq siyasətlərində təsirli bir vasitəyə çevirir. Kənd təsərrüfatı dəstəkləri həm də ölkənin xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsində istifadə

oluna biləcək bir vasitədir. Hökumət kənd təsərrüfatına dəstək siyasətləri vasitəsilə yüksək ixrac potensialına malik məhsulların istehsalını təşviq edə bilər. Eyni zamanda dəstək siyasətləri ilə ölkədə istehsal kəsiri olan və xaricdən gətirilən məhsulların istehsalı təşviq edilə bilər.

Ganira Moylamova
Khazar University
master student
ganiramoylamova@gmail.com

THE OSCE AND THE MEDIATION OF ARMED CONFLICTS IN THE POST-SOVIET SPACE

Keywords: *OSCE, international community, conflicts, post-Soviet space, diplomacy*

Açar sözlər: *ATƏT, beynəlxalq cəmiyyət, münaşiqələr, post-Sovet məkanı, diplomatiya*

In the 21st century, the number of conflicts is not decreasing despite all the efforts made by the international community (Tanner, 2022: 51-60). The international community is aware of how important it is to maintain peace and develop dialogue between the parties to the conflicts, therefore, it seeks to prevent an armed clash by using the tools of preventive diplomacy. At the present stage mediation has become one of the tools to respond, to establish a dialogue between the warring parties, the main task of which is to mitigate and contain the growth of tension between the parties (Zartman, Touval, 1985: 27)

The size (number of members), degree of homogeneity (or heterogeneity), and decision-making norms are all crucial aspects that have been emphasized in research on decision-making in IOs (consensus or unanimity versus majority voting) (Zagorsky, 2022: 123-124). The results of empirical research are inconclusive because they cover topics like the effects of pooling (the loss of states' veto power in favor of majority voting), the expansion of IOs' authority to act on behalf of the member states and consequent reduction in their control, and

the participation of transnational actors (NGOs) in decision-making. These findings indicate that combining these three components in an IO's architecture is probably going to enhance its ability to act (Sommerer, Squatrito, Tallberg, Lundgren, 2021).

An organization that is handicapped by a large membership, increasing heterogeneity, and rigorous decision-making procedures is the OSCE. Participating states' control and micromanagement shackle the functioning of its institutions and systems. The amount of the organization's institutions' potential autonomy and whether the consensus principle should be tightened or loosened are the two main topics of the ongoing reform discussion. Tensions inside the OSCE have reached an all-time high since the annexation of Crimea by Russia in 2014 and the intensification of hostilities in Eastern Ukraine. Given this context, it was unlikely that the OSCE would be able to agree on anything, especially when it came to the Ukraine crisis.

In recent decades, the task of conflict prevention has become a key one in the field of crisis management, which is due to the understanding of the causes underlying the conflict and the awareness of their early prevention in order to ensure international stability.

In world practice, conflict prevention has been promoted since the end of the Cold War and is one of the directions of UN peacekeeping policy (Tanner, 2000). The experience of preventive activities in Yugoslavia, Somalia and Rwanda, gained by the entire world community at the end of the 20th century, made it necessary to reconsider the approaches of the UN and international organizations in conflict prevention (Milinkovic, Branislav, 2004: 196-201). The growth in the number of internal conflicts and their impact on the whole world in the nineties led to an increase in the parties involved

in conflict prevention efforts. But it is worth noting that the differences in mandates, due to the scope of their implementation, bureaucracy and national interests, limit joint activities. The preventive policy has become one of the main directions of the foreign policy activities of many states and international organizations, including the OSCE. It seems most interesting to consider the activities of this organization to prevent conflicts in the post-Soviet space (Dean, Jonathan: 1994).

Conflicts and disagreements are common in today's globe, and the international community faces a tremendous difficulty in resolving them. One of the organizations that is crucial to the mediation and resolution of disputes is the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). The OSCE is an international organization that has been working towards enhancing security and cooperation in the Euro-Atlantic and Eurasian regions for over 40 years. With 57 participating States from North America, Europe, and Asia, the OSCE is the largest regional security organization in the world.

Mediation is one of the key instruments used by the OSCE to prevent and resolve conflicts. A neutral third person mediates a dispute between two or more parties in order to reach a resolution. It is a voluntary procedure that seeks to find a compromise that satisfies the needs of all parties. The OSCE's mediation efforts are based on its commitment to the principles of respect for human rights, democracy, and the rule of law (Zellner, Wolfgang, 2005). The OSCE's mediation practices are designed to address conflicts through peaceful means and promote human security, democratic governance, and economic prosperity.

Tanner Fred (2000) emphasizes that the OSCE has demonstrated in practice that its tasks include not collective defense, but pre-conflict and conflict monitoring, developing

recommendations for the parties to the conflict and the subsequent restoration of the political process. Recent decades of activity demonstrate that the OSCE has secured the status of an organization capable of conducting an effective policy in the field of conflict prevention and negotiation mediation for the creation of political reconciliation mechanisms in conflict States and the region (Switalski, Piotr, 1997).

Despite the OSCE's initial rebound, the suspension of the peace process that was made possible by this body supports the results of the study on the decision-making in IOs. According to this research, an organization's institutional efficiency is limited by the wide variability of preferences that its members seek in combination with stringent decision-making guidelines. However, the relatively ineffective engagement of OSCE institutions and mechanisms in the early stages of the crisis (which did not necessitate previous consensus) raises the possibility that doing away with the consensus principle might not necessarily be a solution.

In conclusion, the OSCE's approach to mediation is based on a solid conceptual framework and a set of core principles that emphasize the importance of inclusive and participatory processes, building trust and confidence, and supporting the implementation of agreements. The OSCE's mediation efforts are supported by a range of tools and approaches, which enable it to effectively address conflicts and promote peace and stability in the region. The OSCE's approach to mediation also emphasizes the importance of coordination and cooperation among mediators, other third-party actors, and the parties to the conflict.

This involves coordinating initiatives to deal with the conflict's underlying causes and making sure the mediation process is in line with other initiatives to advance peace and stability in the area. By promoting coordination and

cooperation, the OSCE can ensure that its mediation efforts are part of a broader and more integrated approach to conflict resolution and peace-building (Williams, 2018: 419-442).

References

1. Tanner. F. (2022). The OSCE and peacekeeping: track record and outlook. In: OSCE Insights 2021: Identifying Common Ground. Baden-Baden: Nomos. p.51-60.
2. Zartman. W., Touval. S. (1985). International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics. p.27.
3. Zagorski. A. (2022). The OSCE, Ukraine and Peace Process. Pathways to Peace and Security. No 1(62) Special Issue: Peace Processes, Violence, and De Facto States. p.123-124.
4. Sommerer. T., Squatrito. T., Tallberg. J., Lundgren. (2021). M. Decision-making in international organizations: institutional design and performance. The Review of International Organizations.
5. Tanner. F. (2000). Conflict prevention and conflict resolution: limits of multilateralism. International Review of the Red Cross, №839.
6. Milinkovic, Branislav. (2004). 'OSCE Peacekeeping: Still Waiting to Perform'. p.196-201.
7. Dean, Jonathan. (1994) Ending Europe's Wars. The Continuing Search for Peace and Security.
8. Zellner, Wolfgang. (2005). 'Managing Change in Europe: Evaluating the OSCE and Its Future Role: Competencies, capabilities and missions'. Centre for OSCE Working Paper 13.
9. Switalski, Piotr. (1997). The OSCE in the European Security System: Changes and Limits, Center for International Relations at the Institute of Public Affairs, Warsaw.

10. Williams. P. D. (2018). The OSCE's Contribution to Conflict Prevention: A Review of Key Developments and Future Challenges. *Conflict, Security & Development*, 18(5), p.419-442.

Ayxan Səfərov
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universiteti
magistr
aykhannsafarov@gmail.com

MİLLİ AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, Tarix Muzeyi, ev muzeyləri, mədəniyyət, incəsənət.*

***Keywords:** Heydar Aliyev, History Museum, memorial museums, culture, art*

Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə respublikamızda bütün digər sahələrdə olduğu kimi, muzey işində də yeni bir mərhələnin əsası qoyulmuşdur. Bu, onun mədəniyyətə və incəsənətə göstərdiyi qayğının nəticəsi idi. Belə ki, Azərbaycanın bir çox incəsənət nümayəndələrinin ev muzeylərinin də yaradılması həmin dövrə təsadüf edir.

Milli Azərbaycan Tarix Muzeyində muzey işinin qurulmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rolu əvəzsizdir. Onun xidmətləri sayəsində mövcud muzey fondları zənginləşmiş, muzey şəbəkəsi genişləndirilmişdir. Buna əyani sübut olaraq 1969-cu ildə qəbul edilən “Respublikada Muzey işinin yaxşılaşdırılması haqqında” qərarı göstərmək olar.

Muzeylərin fəaliyyətinə təkan verən növbəti qərarın verilməsi isə 1980-ci ilə təsadüf edir. Bu qərar qəbul edilən andan cəmi 3 il ərzində 30-a yaxın muzeyin fəaliyyətə başladığını qeyd etmək lazımdır (1).

Bu illər ərzində yaradılan muzeylərin əksəriyyəti tarix-diyarşünaslıq muzeyləri olduqları üçün onların fəaliyyəti birbaşa Milli Azərbaycan Tarix Muzeyinin inkişafına təkan

vermişdir. Çünki bu muzey tarix profilli muzeylər içərisində aparıcı rola malikdir.

Heydər Əliyevin dövründə muzey işində əsas yeniliklərdən biri də onun dünyəvi prinsiplər əsasında təşkil edilməsi idi. Bu məqsədlə 24 mart 2000-ci il tarixində “Muzeylər haqqında” qanun qəbul olunmuşdur. Bu, nəzərdə tutulan prinsiplərin həyata keçirilməsi üçün əsas vasitə hesab olunurdu.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən tədbirlər planı, genişlənən muzey fəaliyyəti bu gün də Azərbaycanda muzey işinin qurulmasında əsas istiqamət müəyyən edilmişdir. Bu sahəyə göstərilən qayğının nəticəsi olaraq hər il muzeylərdə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın məhz Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində keçirilməsi təsadüf deyildi. Bu, Heydər Əliyevin bu muzeyin inkişafında müstəsna xidmətlərinin nəticəsi idi.

Ədəbiyyat

1. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin rəsmi internet səhifəsi (azhistorymuseum.gov.az).

Arzu Həsənzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
hesenzadearzu1@gmail.com

MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN NÖVLƏRİ VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** maliyyə nəzarəti, dəyər göstəriciləri, icraya nəzarət, nəzarətin obyektı, nəzarətin predmeti*

***Keywords:** financial control, value indicators, performance control, object of control, subject of control*

Maliyyə nəzarəti – maliyyənin nəzarət funksiyasının realizasiyası formasıdır. Eyni zamanda maliyyə nəzarəti təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar maliyyə əməliyyatlarının yoxlanılması üzrə əməliyyat və fəaliyyətin məcmusudur. Maliyyə nəzarəti, nəzarətin xüsusi sahəsi olmaqla, bunlarla əlaqədardır: dəyər kateqoriyasının istifadəsi; özünün müəyyən tətbiqi sferasına malikdir; məqsədli istiqamətə malikdir. Maliyyənin nəzarət funksiyası maliyyə nəzarətinin təyinatını və məzmununu müəyyən edir. Bazar münasibətləri şəraitində təsərrüfat subyektlərinin hüquqlarının genişlənməsi, maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsində onların sərbəstliyə malik olması, sahibkarlığın təşkilati-hüququnun müxtəlif formalarının meydana gəlməsi və s. maliyyə nəzarətinin məzmununu daha da yaxşılaşdırır.

Maliyyə nəzarətinin obyektı kimi maliyyə resuslarının formalaşması və istifadəsi zamanı pul və bölüşdürücü (proselərdir) münasibətlər çıxış edir. Eyni zamanda, maliyyə nəzarətinin obyektinə iqtisadiyyatın müxtəlif səviyyələrində və həlqələrində pul vəsaiti fondları da daxildir. Lakin maliyyə nəzarətinin predmetini isə maliyyə (dəyər) göstəriciləri aiddir.

Qeyd olunan dəyər göstəriciləri sintetik xarakter daşıyır və ona görə də bu göstəricilərin icrası və dinamikası üzərində nəzarət müəssisə və təşkilatların istehsal, təsərrüfat və kommersiya fəaliyyətinin bütün tərəflərini əhatə edir. Geniş mənada maliyyə nəzarətinə təsərrüfat subyektinin fəaliyyətində faktiki alınmış maliyyə göstəricilərini aşkar etmək daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə nəzarətinin obyektini pul vəsaitinin səfərbərliyə alınması və xərclənməsi, yəni maliyyə resurslarının istifadəsi zamanı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir. Maliyyə nəzarəti ilə əlaqədar məsələləri tədqiq edən bir sıra müasir alimlər maliyyə nəzarətinə maliyyə sferasında qanunauyğunluğun və təsərrüfat subyektinin mühasibatlıqda əks etdirdiyi məlumatların düzgünlüyünün təmin olunması üsulu kimi baxırlar. Eyni zamanda, onlar maliyyə nəzarətinə maliyyə-istehsal münasibətlərinin tənzimlənməsi forması kimi də baxırlar.

İqtisadçılardan bəziləri qeyd edir ki, maliyyə nəzarəti elə bir xüsusiyyətə malikdir ki, onun obyektini həmişə maliyyə resurslarının istifadəsi ilə əlaqədar olan münasibətlər təşkil edir.

Maliyyə nəzarətinin müasir nəzəri tədqiqatçıları maliyyə nəzarətinə maliyyə sferasında qanunun təmin edilməsi üsulu kimi baxırlar. Belə baxış isə maliyyə nəzarətinin müəyyən maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi forması kimi qiymətləndirilən yanaşmalara yaxındır. Maliyyə nəzarətinin əsas funksional təyinatını büdcənin icrası üzərində nəzarət təşkil edir, çünki büdcə ictimai vəsaitin formalaşması və dövlət xərclərinin təmin olunması formasıdır (Zeynalov, 2010: 11).

Elmi ədəbiyyatlarda nəzarətin bir sıra növləri göstərilir: iqtisadi, təsərrüfat, texniki, inzibati və maliyyə nəzarəti. İqtisadi nəzarət resursların itkisi və qeyri-səmərəli istifadəsi faktlarını öyrənir və vəsaitlərin qeyri-qanuni istifadəsinə səbəb olan məsələləri aşkar edir. Əgər təsərrüfat subyektinin

fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətlərində məlumatlar pul ilə qiymətləndirilsə, o zaman bu əməliyyatlar maliyyə nəzarətinin predmetini təşkil edir (Shoxin, 2020: 17).

İqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrdə maliyyə nəzarəti bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən iki sferaya ayrılır: dövlət və qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti. Beləliklə, maliyyə nəzarətinin təsnifatının birinci əlaməti olan subyektdən asılı olaraq maliyyə nəzarəti sonrakı növlərə ayrılır: dövlət maliyyə nəzarəti; bələdiyyə maliyyə nəzarəti; təsərrüfatdaxili nəzarət; müstəqil nəzarət (auditor nəzarəti).

Təsərrüfatdaxili nəzarətə ayrılır: operativ və strateji nəzarət növlərinə. Operativ maliyyə nəzarəti mühasibat uçotu və nəzarətin dəqiq təşkilinin köməyi ilə müəssisənin təsərrüfat maliyyə fəaliyyəti üzərində hər gündəlik aparılır. Belə ki, müəssisənin mühasibi və maliyyə işçiləri dövlət maliyyə intizamının qanun əsasında ciddi gözlənilməsinə məsuliyyət daşıyırlar.

Lakin strateji maliyyə nəzarəti isə maliyyə resurslarının istifadəsi üçün optimal qərarların qəbul edilməsini və işlənilməsinə nəzərdə tutur. Məqsəd iqtisadi rentabelliyyəni yüksəltmək və mənfəəti maksimallaşdırmaqdır.

Auditor yoxlamaları icbari və könüllü ola bilər. Könüllü yoxlama iqtisadi subyektin qərarı ilə həyata keçirilir. Lakin icbari yoxlama isə dövlətin qərarları ilə banklarda, sığorta təşkilatlarında, birjalarda və s. aparıla bilər. Beləliklə, auditor nəzarəti müstəqil (sərbəst) idarədən kənar maliyyə nəzarətidir. Belə nəzarət auditor firmaları və ayrı-ayrı auditorlar tərəfindən aparılır.

Müstəqil audit xidmətləri pulludur və audit xidmətini aparmaq üçün onlar Auditor Palatasının lisenziyasını almalıdırlar.

Ədəbiyyat

1. Zeynalov. V.Z. (2010). Antikrizisnaya politika v bankovskoy sfere: Turchiya, RF i Azerbaydjana (sravnitelnyy analiz), Ekonomika i upravlenii. № 9. s.3-25.
2. Shoxin. S.O. (2020). Mejdunarodniye standartı qosudarstvennoqo finansovoqo kontrolya. Osobnosti pravovoqo regulirovaniya. Uchebnoe posobie. İz-vo Prometey, Moskva, 296 s.

Ləman Məhərrəmova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
lemanmeherrremova13@gmail.com

BANKLARDA MALİYYƏ TƏHLİLİNDƏ İNFÖRMASİYA TEXNOLÖGİYALARININ KEYFİYYƏTİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** maliyyə təhlili, informasiya texnologiyaları, təhlükəsizlik və uyğunluq, program təminatı, maliyyə hesabatları*

***Keywords:** financial analysis, information technology, security and compliance, software, financial statements*

Texnologiyanın effektiv metodları proqnozlaşdırıcı analitika, maşın öyrənməsi və məlumatların əldə edilməsi kimi daha mürəkkəb məlumatların təhlilinə imkan verir. Bu üsullar maliyyə məlumatlarında nümunələri və tendensiyaları müəyyən etməyə kömək edə bilər, təşkilatlara verilənlərə əsaslanan anlayışlar əsasında daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Ümumilikdə, texnologiyaya əsaslanan maliyyə təhlili metodları ənənəvi metodlarla müqayisədə çoxsaylı üstünlüklər, o cümlədən artan səmərəlilik, dəqiqlik və mürəkkəbliyə təklif edir.

Texnologiya irəliləməyə davam etdikcə, bu üsullar daha da güclü olacaq və təşkilatlara daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə və bazarda rəqabət üstünlüyü əldə etməyə imkan verəcəkdir. Maliyyə təhlili üçün texnologiyadan istifadənin bir çox üstünlükləri var, o cümlədən:

1. Artan dəqiqlik: Texnologiyaya əsaslanan maliyyə təhlili məlumatların daxil edilməsi və hesablamalarda insan

səhvi riskini minimuma endirməyə kömək edir. Avtomatlaşdırılmış proseslər hesablamaların ardıcıl olmasını və məlumatların dəqiq olmasını təmin edərək, uyğunsuzluqları müəyyən etməyi asanlaşdırır və maliyyə hesabatlarının səhvsiz olmasını təmin edir.

2. Daha sürətli təhlil: Texnologiya maliyyə məlumatlarının təhlili üçün lazım olan vaxtı əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Məsələn, maliyyə modelləşdirmə proqramı onları əl ilə yaratmaq üçün lazım olan vaxtın bir hissəsində mürəkkəb maliyyə modelləri yarada bilər və məlumatların vizuallaşdırılması vasitələri tendensiyaları vizuallaşdırmaq üçün tez bir zamanda interaktiv qrafiklər və qrafiklər yarada bilər.

3. Təkmilləşdirilmiş qərar qəbulu: Texnologiyaya əsaslanan maliyyə təhlili ilə təşkilatlar biznes qərarlarını məlumatlandırmaqda kömək edə biləcək real vaxt məlumatlarına və anlayışlara çıxış əldə edirlər. Proqnozlaşdırılan analitika və maşın öyrənmə alqoritmləri dərhal aşkar olmayan tendensiyaları və nümunələri müəyyən edə bilər və təşkilatlara daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə kömək edir.

4. Komanda üzvləri arasında daha yaxşı əməkdaşlıq: Texnologiya komanda üzvlərinə fiziki yerlərindən asılı olmayaraq daha səmərəli işləməyə imkan verir. Belə maliyyə təhlili alətləri birdən çox istifadəçiyə eyni vaxtda eyni məlumatlara daxil olmaqla işləmək imkanı verir, əməkdaşlığı artırır və komanda üzvləri arasında ünsiyyəti yaxşılaşdırır.

5. Təkmil təhlükəsizlik və uyğunluq: Maliyyə məlumatları çox vaxt həssas olur və onların təhlükəsizliyini qorumaq və tənzimləyici tələblərə riayət etmək vacibdir. Texnologiyaya dəstək verən maliyyə təhlili alətləri məlumatların təhlükəsiz saxlanması və yalnız səlahiyyətli istifadəçilər tərəfindən əldə olunmasına kömək edə bilər. Onlar həmçinin audit yollarını təqdim etməklə və maliyyə

məlumatlarında dəyişiklikləri izləməklə uyğunluğa kömək edə bilərlər (Vasilyev, 2014: 45).

Ümumilikdə, texnologiyaya əsaslanan maliyyə təhlili ənənəvi metodlarla müqayisədə bir çox üstünlüklər təklif edir, o cümlədən artan dəqiqlik, daha sürətli təhlil, təkmilləşdirilmiş qərar qəbuletmə, daha yaxşı əməkdaşlıq, gücləndirilmiş təhlükəsizlik və uyğunluq. Texnologiya inkişaf etməyə davam etdikcə, maliyyə təhlili alətlərinin faydaları daha da əhəmiyyətli olacaq və təşkilatlara öz maliyyə məlumatları haqqında daha dərinlən məlumat əldə etməyə və daha əsaslı qərarlar qəbul etməyə imkan verəcək.

Texnologiyaya əsaslanan maliyyə təhlili bir çox üstünlüklər təqdim etsə də, nəzərə alınmalı potensial problemlər və məhdudiyətlər də vardır. İlk növbədə onu qeyd etməliyik ki, yeni texnologiyanın tətbiqi istifadəçilərin texnologiyadan səmərəli istifadə edə bilməsini təmin etmək üçün əhəmiyyətli vaxt, resurslar və təlim sərmayəsini tələb edir. Təşkilatlar bütün komanda üzvlərinin öz məqsədlərinə nail olmaq üçün texnologiyadan səmərəli istifadə edə bilmələrini təmin etmək üçün adekvat təlim və dəstək təmin etməlidirlər. Maliyyə təhlilinin düzgünlüyü məlumat daxiletmələrinin keyfiyyətindən çox asılıdır.

Proqram təminatı və avadanlıqla bağlı texniki problemlər maliyyə təhlili proseslərində dayanma və gecikmələrə səbəb ola bilər. Texniki çətinlikləri həll etmək və maliyyə təhlili proseslərinin fasiləsiz davam etməsini təmin etmək üçün təşkilatlar adekvat texniki dəstəyə və fəvqəladə hallar planlarına malik olmalıdırlar. Maliyyə məlumatları çox həssasdır və təşkilatlar maliyyə təhlili alətlərinin məlumat təhlükəsizliyi və məxfilik üçün sənaye standartlarına cavab verməsini təmin etməlidir. Buraya təhlükəsiz məlumatların saxlanması, təhlükəsiz məlumat ötürülməsi və yalnız səlahiyyətli istifadəçilərin maliyyə məlumatlarına daxil ola

bilməsini təmin etmək üçün giriş nəzarəti daxildir (Jeltonocov, 2011: 79).

Texnologiyaya dəstək verən maliyyə təhlili alətlərinin alınması və saxlanması bahalı ola bilər və təşkilatlar bu alətləri qiymətləndirərkən ümumi mülkiyyət dəyərini nəzərə almalıdırlar. Bu alətlər əhəmiyyətli faydalar təklif edə bilsə də, bəzi təşkilatlar üçün xərclər həddindən artıq çox ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Vasilyev. A.V. (2014). Monitoring kaçestva bankovckix usluq. Tambov: İzd-vo Tambov. qosudarst. Texn. universiteta, 112 s.
2. Jeltonocov. V.M. (2011). Bankovskaya deyatelnost i rınok finansovıx usluq v regione, Finansı i kredit. № 13 (85) s. 76-84.

Kamalə Hüseynova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
kmsyn47@gmail.com

KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ SABİTLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ PASSİV ƏMƏLİYYATLARIN ROLU

***Açar sözlər:** passiv əməliyyatlar, əmanətlər, maliyyə sabitliyi, borc öhdəlikləri, likvidlik, cəlb olunan vəsaitlər*

***Keywords:** passive operations, deposits, financial stability, debt obligations, liquidity, attracted funds*

Kommersiya bankının fəaliyyəti pul cəlb etmək, onları kreditə vermək və ya daha yüksək dərəcələrlə investisiya qoymaqdır. Bu, əmanət şəklində vəsaiti olanlar və ehtiyacı olanlar arasında vasitəçi rolunu oynayan bir kredit təşkilatının fəaliyyətidir. Vəsaitlərin cəlb edilməsi və həmin bank üçün vəsait mənbələrinin müvafiq kombinasiyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı bankın fəaliyyətinə passiv əməliyyatlar, bu fəaliyyətin idarə edilməsinə isə passivlərin idarə edilməsi deyilir. Passiv əməliyyatlar aktiv əməliyyatlarla, yəni cəlb edilmiş vəsaitlərin yerləşdirilməsi ilə əlaqəli əməliyyatlarla sıx bağlıdır. Kommersiya bankının cəlb edilmiş vəsaitlərin yerləşdirilməsi yollarının və prosedurlarının axtarışı ilə bağlı fəaliyyəti aktivlərin idarə edilməsi kimi müəyyən edilə bilər ki, onun da vəzifəsi bankın mövcud resurslarını nağd pul, kreditlər, investisiyalar və digər aktivlər arasında bölüşdürməkdir. Bankın depozit sertifikatları və bazarda dövriyyədə olan digər borc öhdəliklərini yerləşdirmək, banklararası kreditləşmə (MBK) bazarında digər kommersiya banklarından vəsait götürmək qabiliyyəti banka daha az

dərəcədə gəlir gətirən ikinci dərəcəli ehtiyat aktivlərindən, yəni nisbətən az gəlir gətirən və minimal gecikmə və kiçik itki riski ilə nağd pula çevrilə bilən aktivlərdən asılı olmağa imkan verir. Bu, bankın mənfəət əldə etmək qabiliyyətini xeyli genişləndirir. Daha çox gəlir gətirən bank əməliyyatları ümumiyyətlə daha yüksək risk daşıyır. Buna görə passiv əməliyyatları idarə edərkən belə bir riskin mövcudluğunu, həmçinin vəsait toplama xərcləri ilə bu vəsaitlərin aktivlərə yatırılmasından əldə edilə bilən gəlir arasındakı əlaqəni nəzərə almaq lazımdır. Likvidlik həddlərindən kənara çıxmadan bank əməliyyatlarının gəlirliliyini artırmaq, borc vəsaitləri, kreditlərdən və investisiyalardan əldə olunan gəlirlərin diqqətlə müqayisə edilməsinə kömək edir (Abışlı, Məhərrəmov, Qarayev, Sarıyev, Tağıyev, 2019: 239).

Passiv əməliyyatların həyata keçirilməsi bank fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olduğuna görə, onun səmərəliliyindən yalnız bank sisteminin maliyyə sabitliyi deyil, həm də bütün təsərrüfat subyektlərinin etimad səviyyəsi asılıdır. Cəlb olunan mənbələr iki böyük qrupa bölünür:

- depozitlər, hansı ki, bank sertifikatları və veksellər əsasında əldə edilmiş vəsaitləri, hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitlərini əhatə edir;

- depozit olmayan, hansı ki, öz borc qiymətli kağızları əsasında alınan vəsaitləri əhatə edir.

Kommersiya bankının maliyyə sabitliyinə təsir edən amillər arasında borc vəsaitləri mühüm yer tutur. Maliyyə sabitliyinin bankın passiv əməliyyatlarından asılılığı aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir:

- bankın rəqabət mövqeyini gücləndirən aktiv əməliyyatların səmərəli aparılması cəlb olunan mənbələrin həcmindən asılıdır;

- bankın likvidliyi cəlb edilmiş mənbələrin strukturundan və aktivlərin strukturundan asılıdır.

Sabit maliyyə sistemi resursları səmərəli şəkildə bölüşdürmək, maliyyə risklərini qiymətləndirmək və idarə etmək, məşğulluq səviyyəsini iqtisadiyyatın təbii nisbətində yaxın saxlamaq və pul sabitliyinə və ya məşğulluq səviyyəsində təsir edəcək real və ya maliyyə aktivlərinin nisbi qiymət hərəkətlərini aradan qaldırmağa qadirdir. Maliyyə sistemi endogen şəkildə və ya əhəmiyyətli mənfi və gözlənilməz hadisələr nəticəsində yaranan maliyyə balanssızlıqlarını aradan qaldırıqda bir sıra sabitlik içərisində olur. Stabillik şəraitində sistem mənfi hadisələrin real iqtisadiyyata və ya digər maliyyə sistemlərinə dağıdıcı təsir göstərməsinin qarşısını alaraq, ilk növbədə özünü korrektə edən mexanizmlər vasitəsilə şokları udur. Real iqtisadiyyatda əməliyyatların əksəriyyəti maliyyə sistemi vasitəsilə həyata keçirildiyi üçün maliyyə sabitliyi iqtisadi artım üçün əsas şərtədir (Əliyev, 2011: 65).

Maliyyə sabitliyinin həqiqi dəyəri ən yaxşı şəkildə onun olmadığı zaman, maliyyə qeyri-sabitliyi dövründə göstərilir. Bu dövrlərdə banklar gəlirli layihələri maliyyələşdirməkdən çəkinirlər, aktivlərin qiymətləri öz daxili dəyərlərindən hədsiz dərəcədə kənara çıxır və ödənişlər vaxtında çatmaya bilər. Böyük qeyri-sabitlik bank əməliyyatlarına, hiperinflasiyaya və ya birjanın çökməsinə səbəb ola bilər. Bu, maliyyə və iqtisadi sistemə inamı ciddi şəkildə sarsıda bilər.

Ədəbiyyat

1. “Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu” (13 iyun 2019-cu il tarixli və 27 iyun 2019-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklərlə).
2. Abışlı. L.V., Məhərrəmov. A.M., Qarayev. F.M., Sarıyev. K.A., Tağıyev. M.R., (2019). “Bank işi”. 688 s.
3. Əliyev. M.F. (2011). “Bankların yüksəliş istiqamətləri”. Monoqrafiya. Bakı, s.120

Aynur Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
mehdizade-2017@bk.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT BÜDCƏSİ

Açar sözlər: maliyyə, büdcə, fond, mərkəzləşdirilmiş, ictimai məhsul, dəyər, gəlirlər, xərclər

Keywords: finance, budget, fund, centralized, public product, value, revenues, costs

Büdcə ölkənin maliyyə sistemində mərkəzi yer tutur və dövlətin zəruri atributu olan dövlət maliyyəsinin başlıca tərkib hissəsidir. Büdcə dövlət orqanlarının öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün maliyyə mənbəyi olmaqla yanaşı, həm də dövlət müstəqilliyinin əsasıdır.

Ölkənin maliyyə sisteminin mərkəz həlqəsi olaraq büdcə bütün sistem tələblərinə uyğun gəlməlidir. Bu tələblər hüququn başlıca ünsür olması, ciddi maliyyə məsuliyyəti, qərarların qəbulunda iqtisadi səmərəlilik, təhlil və hərtərəfli hesablamalara əsaslanmaq, qanun əsasında üzərinə götürdüyü maliyyə məsuliyyətinə görə şərtsiz cavabdehliyin olmasından ibarətdir.

Mövcud qanunvericiliyə görə büdcə - Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanları vasitəsi ilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədidir (Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2002).

Büdcənin tərifinə üç yanaşmanı təklif edə bilərik: iqtisadi kateqoriya kimi, maliyyə sənədi kimi, xüsusi fond kimi.

İqtisadi kateqoriya kimi büdcə dövlət və təkrar istehsalın digər subyektləri arasında pul vəsaitlərinin mərkəzləşdirilmiş fondunun yaradılması və müvafiq mərhələdə ictimai təkrar istehsalın ən vacib tələbatlarını təmin etmək üçün istifadəsi prosesində ictimai məhsulun dəyərinin bir hissəsinin bölüşdürülməsinə dair iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Maliyyə sənədi kimi büdcə dövlətin öz əsas funksiyalarını yerinə yetirmək üçün pul vəsaitlərinin əldə edilməsi və bölüşdürülməsi prosesini kəmiyyət baxımından ifadə edən hüquqi tərəfdən rəsmiləşdirilmiş sənəddir. Büdcəyə xüsusi fond kimi yanaşıldıqda o, dövlətin öz vəzifə və funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə bağlı tədbirlərin maliyyə təminatı üçün formalaşdırılan pul vəsaitləri fondudur.

İstənilən iqtisadi kateqoriyanın, o cümlədən büdcənin də mahiyyəti onun funksiyalarında özünü göstərir. Bununla bağlı büdcənin üç funksiyasını seçmək olar: təkrar bölgü, nəzarət və məlumat. Büdcənin təkrar bölgü funksiyası iki hissədən ibarətdir: pul fondunun yaradılması və onun istifadə edilməsi (başqa sözlə büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması və xərclənməsi) (Medvedeva, Kutuzova, 2017: 357).

Büdcə gəlir və xərclərinə dair müəyyən siyasət apararaq ölkələrin hökumətləri iqtisadiyyatın bütün sektorlarının dayanıqlı inkişafına nail olmağa, əhalinin müxtəlif qrupları və müxtəlif ərazilər arasında gəlirlərin bu və ya digər səviyyədə bərabər bölüşdürülməsini təmin etməyə çalışırlar. Beləliklə də büdcənin yenidən bölgü funksiyası büdcənin ictimai təyinatı ilə müəyyən olunur.

Büdcənin yenidən bölgü funksiyasının reallaşdırılmasında iki tərəf iştirak edir – bir tərəfdən bir sıra öz funksiyalarını yerinə yetirməli olan dövlət orqanları, digər tərəfdən isə gəlir götürən və vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq büdcə gəlirlərini formalaşdırılan təsərrüfatçılıq subyektləri.

Büdcənin nəzarət funksiyası nəzarəti həyata keçirmək üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Nəzarət funksiyası dövlətin bütün iqtisadi proseslərə səmərəli təsir etmək imkanını şərtləndirir. Büdcə özünün kəmiyyət xarakteristikalarının vasitəsiylə ölkədə baş verən iqtisadi prosesləri əks etdirir, bununla da pul vəsaitlərinin təsərrüfatçılıq subyektlərindən və əhalidən dövlətin sərəncamına keçməsi, alınan resursların tələbatlara uyğun olması barədə xəbərdarlıq edir.

Əgər problemlər aşkarlanarsa hakimiyyət onları həll etmək imkanı qazanar.

Büdcənin məlumat funksiyası isə iqtisadi agentlərin hamısı üçün vacib əhəmiyyətə malikdir, çünki büdcə siyasətinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, büdcənin parametrlərinin, büdcələrarası transferlərin və büdcədən alanların siyahısının təsdiqi iqtisadi ərazilərin, təsərrüfatçılıq subyektlərinin və əhalinin iqtisadi davranışını müəyyən edir (Dolganova, Isakova, Istomina, 2019).

Büdcənin gəlir və xərcləri mərkəzləşdirilmiş və yerli gəlir və xərclərə bölünür. Hər il Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi barədə Qanun qəbul edilir. Bu qanuna müvafiq olaraq büdcənin həm mərkəzləşdirilmiş, həm də yerli gəlir və xərcləri təsdiq olunur.

2022-ci ilin dekabr ayında ölkə Prezidenti İlham Əliyev “2023-cü il üçün dövlət büdcəsi barədə” Qanunu təsdiq etdi. Bu qanuna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirləri 30 milyard 773 milyon 978 min manat (\$18,1 milyard), xərcləri isə 33 milyard 353 milyon 278 min manat (\$19,6 milyard) olacaqdır, o cümlədən mərkəzləşdirilmiş gəlirlər 30 milyard 16 milyon 998 min manat, yerli büdcənin gəlirləri 756 milyon 980 min manat; mərkəzləşdirilmiş xərclər – 32 milyard 583 milyon 992 min manat, yerli büdcənin xərcləri 769 milyon 286 min manat olacaqdır. Əsas maliyyə sənədi formalaşdırılan zaman bir barrel neftin qiyməti 50 ABŞ

dolları məbləğində götürülmüşdür. Dövlət büdcəsinin defisiti 2,58 milyard manat (\$1,5 milyard) və ya ÜDM-in 2,4% təşkil edəcəkdir. Dövlət büdcəsinin defisiti dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 53%-i qədər olacaqdır və onun təminatı neft sektorundan daxilolmalar hesabına planlaşdırılır.

Müdafiə və təhlükəsizlik xərcləri büdcədə 5,3 milyard manat və ya 3,1 milyard ABŞ dolları məbləğində nəzərdə tutulub, sosial sahəyə xərclər 15,2 milyard manat (dövlət büdcəsinin xərclərinin 45 %-dən çox) və ya təxminən 9 milyard ABŞ dolları təşkil edəcəkdir. Qarabağdakı ərazilərin bərpasına 3 milyard manat və ya 1,8 milyard ABŞ dolları ayırmaq nəzərdə tutulub. Bu isə 2022-ci ildə olandan 12,4% çoxdur (2023-cü il üçün dövlət büdcəsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2002).

Ədəbiyyat

1. Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2002). Bakı, № 358-IIQ.
2. Medvedeva. S.N., Kutuzova. T.F. (2017). Finansy: Uchebnoye posobiye. SPb GUAP. 357 s.
3. Dolganova. YU. S., Isakova. N.YU., Istomina. N.A. (2019). Finansy : uchebnik. Ministerstvo obr. i nauki RF. — Yekaterinburg : Izd vo Ural. un ta.
4. “2023-cü il üçün dövlət büdcəsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2002). Bakı, №672-VIQ.

Şəbnur Pənahlı
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universiteti
Magistrant
shabnur.panahli.pm@gmail.com

AZƏRBAYCANDA QRAFİKA SƏNƏTİNİN İLKİN İZLƏRİ

Açar sözlər: qrafika, Azərbaycan təsviri sənəti, əsər, kompozisiya, dinamika

Keywords: graphic art, Azerbaijan fine art, art piece, composition, dynamics

Hələ dillərin, sözlərin yaranmadığı dövrlərdə həm insanlar arası ünsiyyət, həm də gələcək nəsillərə məlumat ötürmə məqsədli istifadə olunmağa başlayan ibtidai təsvirləri qrafika sənətinin ilkin nümunələri hesab etmək heç də yanlış olmaz. Öz nəhəngliyi, ecazkarlığı və yaradılma üslubu ilə bütün dünyanın diqqətini üstünə çəkməyi bacarmış Dünyanın Yeddi möcüzəsindən biri hesab edilən məşhur Misir piramidalarının interyerinə nəzər salsaq, əzəmətli divar rəsmlərinin daxilində qrafik elementlərin özünü göstərdiyini görmüş olarıq. Qədim Roma zadəganlarının evlərinin dekorasiyası, gündəlik istifadə və ya kolleksiya məqsədi ilə əldə etməyə can atdığı Qədim Yunan sənətkarlarının ustad işçiliyi ilə ərsəyə gətirilmiş keramik qablar, dekorativ vazalar və digər əşyalardan günümüzə qədər gəlib çatmış nümunələr sübut edir ki, onları bu qədər məşhur edən nəinki material və forma, həm də böyük məharətlə yaradılmış qrafik üsullu təsvir və yazılardır. Qeyd etdiyim nümunələrdən çox əvvəl, insanların mağaralarda yaşadığı dövrlərdə oyma, cızma texnikaları ilə təsvir etdikləri ibtidai təsvirlər qrafikanın təsviri sənətin ən erkən yaranmış

növü olmasını sübut edir. Təsadüfi deyil ki, dilimize “çəkirəm”, “yazıram” kimi tərcümə edilən sözün özü də yunan mənşəlidir və “qrafo” sözündən yaranıb. Həqiqətən də qrafik rəssamların istifadə etdikləri materiallara və texnikalara diqqət yetirsək görürük ki, onlar məhz pero, karandaş kimi vasitələrdən istifadə edirmişlər. Qeyd etməliyəm ki, bu sənət rəssamlıqla bilavasitə bağlıdır. Buna görə də onların bir-birinə olduqca yaxın, oxşar cəhətləri çoxdur. Lakin oxşarlıqları qeyd edərkən bu 2 sahəni kəskin şəkildə fərqləndirən xüsusiyyətlərin də az olmadığını bildirməliyəm. Bu baxımdan qrafika sənətinin ifadə vasitələrindən danışmaq kifayət edəcəkdir. Bildiyimiz kimi, xətlər, ştrixlər, ləkələr qrafik əsərin yaradılmasında əsas rola malikdir. Burada rənglərin zənginliyi yox, perspektiv, kəsişən xətlər arasındakı münasibətlər nəzərə alınmaqla çəkilən, bəzən kəskin, bəzən düz, bəzən əyri-üyrü, bəzən qarışıq, bəzən də bir-birinin üstündən keçən xətlər vasitəsilə çəkilən predmet önəmlidir. Qrafika sənətində əsas məsələlərdən biri də fondur. Hansı ki, çox zaman onu kağızın rəngi müəyyən edir. Qara və ağdan ibarət iki rəngli əsərləri yada salsaq, kağızın ağılığı və hamarlığının yekun nəticəyə təsirini aydın şəkildə görə bilərik.

Qrafika sənəti haqqında danışarkən qeyd etməliyəm ki, o, çox zaman bilavasitə kağız üzərində yaranmır. Hər hansısa bərk səth üzərində əks etdirilmiş təsvir müxtəlif üsullar vasitəsilə kağıza köçürülür. Məhz istifadə edilən material və texnika onun qrafikanın hansı növünə aid olmasını müəyyən edir. Belə ki, çap lövhəsi kimi ağacdan istifadə edildikdə ksiloqrafiya, daş işlədildikdə litoqrafiya, metal istifadə edildikdə isə metalın növünə uyğun olaraq ofort və ya linoqravura adlanır. Beləliklə, çap lövhəsinin müəyyən texniki vasitələrlə işlənilməsi nəticəsində kağız üzərində alınan əksini qravür adlandırırırlar. Biraz öncə qeyd etdiyim nümunələr qrafikanın bir növü olan dəzgah qrafikasına aiddir. Qısacası,

rəssam təsviri çəkir bundan sonra onu kağıza köçürtməyə çalır. Dəzgah qrafikasını “ştamplamaq” mənasını ifadə edən fransız sözü estamp da adlandırırlar. Qeyd edim ki, qravüra həmçinin müxtəlif materiallarla hazırlana bilər. Karandaş, qrafit karandaş, pero, quaş, tuş, sulu boya və s. buna misal göstərə bilərəm. Xüsusilə, karandaş texnikasında hazırlanmış əsərlər çoxluq təşkil edir. Hətta bu texnikada əsər yaratmamış rəssam yoxdur desək, şişirtmiş olarıq.

Bir nüsxədə yaradılmış rəsm qiyətli və nadir olduğu nəzərə alındıqda ilk zamanlar onun çap vasitəsilə çoxaldılmasının gərəkliliyi ilə bağlı suallar meydana çıxırdı. Bu suala ən yaxşı cavab isə tirajlılıq olmuşdu. Belə ki, surət köçürmək və ya foto-şəkil çəkmək yeni bir sənət əsəri yaratmır, lakin qravüra vasitəsilə çap olunmuş bütün tirajlar ayrılıqda bədii nümunə kimi yüksək qiymətləndirilir. Onların hər biri rəssam əlindən yenidən çıxmış tablo kimi orijinaldır və əsərin kopyası yox, əsl hesab edilir. Məhz bu səbəbdən onlar qiymətli və təkrar olunmazdır. Azərbaycanda qrafika sənətinin ilk izlərinə Qobustan, Gəmiqaya təsvirlərində rast gəlirik. Təbii ki, həmin dövrlərdə insanların bu sənət haqqında anlayışı belə olmayıb. Buna baxmayaraq xətlərdən, ştrixlərdən məharətlə istifadə etdiklərini müşahidə edirik.

Nəinki qayaüstü rəsmlərdə, məqbərə, türbə, saray tipli qədim tikililərimizin bəzəklərində, al-əlvan xalçaların ornamentlərində, miniatür nümunələrində qravüranın ilkin elementlərini tapmaq elə də çətin deyil. Hətta dahi sənətkar Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” əsərinə XVI əsr Azərbaycan və ümumiyyətlə, Şərqi miniatür sənətinin istedadlı və orijinal rəssamlarından biri olan Soltan Məhəmmədin çəkdiyi illüstrasiyalar Azərbaycan kitab qrafikasının nadir və ecazkar nümunələrindən biri sayıla bilər. Bununla yanaşı, onun oğlu və şagirdi olan Məhəmmədinin əsərləri bir tərəfdən XVI əsrin sonlarına doğru Azərbaycan incəsənətində özünəməxsus

gözəlliyə, təsir qüvvəsinə, spesifik təsvir vasitələrinə malik olan kitab miniatür sənətinin tədricən tənəzzül etməsini göstərir, digər tərəfdən isə əvvəlki dövrlərdə müstəsnaqlıq təşkil edən dəzgah boyakarlığı və qrafikasının getdikcə inkişaf etdiyini xəbər verir.

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Məşuqə Əlili

V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
meshuqe.alili@gmail.com

Lalə Axundova

V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
kimya üzrə fəlsəfə doktoru
sh.rehimli@gmail.com

Sevinc Sadiqova

V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
dr.sevincsadiqova@gmail.com

Salatın Bəxtiyarova

V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
salatinbaxtiyarova@gmail.com

ETİLEN-POLİETİLEN İSTEHSALATINDA
İŞLƏYƏNLƏRİN QANININ KLİNİK-BİOKİMYƏVİ
GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏDQIQI

***Açar sözlər:** polietilen istehsalı, klinik-biokimyəvi analiz, əlverişsiz amillər, əmək prosesi*

***Keywords:** production of polyethylene, clinical-biochemical analysis, unfavorable factors, labor process*

Tədqiqatın aktuallığı. Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərən və kimya sənayesinin aparıcı sahələrindən biri olan Etilen-Polietilen zavodunun ölkə iqtisadiyyatının inkişafında böyük əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, müəssisədə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində bir çox tədbirlər həyata keçirilmişdir. Lakin polietilen istehsalatında işləyənlər istehsalat mühitinin müxtəlif mənfi təsirlərinə məruz qala bilərlər. Bu səbəbdən onların əmək şəraitinin gigiyenik baxımdan qiymətləndirilməsi üçün elmi-tədqiqat işi aparılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi əmək prosesinin və istehsalat mühitinin əlverişsiz amillərinin işçilərin sağlamlıq vəziyyətinə təsirinin öyrənilməsi üçün onlardan götürülən qan nümunələrinin klinik-biokimyəvi analizi və biokimyəvi göstəricilərin dəyişikliklərinin müəyyən edilməsi olmuşdur.

Tədqiqat üsulları. Tədqiqatlar maşinistlər, aparatçılar, digər müxtəlif peşələrdən olanların daxil olduğu 3 qrupda və nəzarət qrupunda (cəmi 31 nəfər) biokimyəvi, hematoloji üsullardan və “Bioscrin MS-500” avtomatik biokimyəvi analizatorundan istifadə edilməklə aparılmışdır. Nəticələr “Microsoft Excel” tətbiqi proqramlar paketindən istifadə etməklə, Student əmsalı üzrə etibarlılıq göstəricisinin (t) və qiymət səviyyəsinin (p) orta kəmiyyətlərinin təyin olunması ilə işlənmişdir.

Aparatçılarda maşinistlərə nisbətən ümumi zülal miqdarının daha tez-tez yüksəlməsi və ümumi bilirubinin bir qədər artması, ALT-nin hiperfermentemiyası müşahidə olunmuşdur, ACT isə digər işçilər olan qrupda bir qədər yüksək olmuşdur. Aparatçılarda əmək stajının artması ilə əlaqədar olaraq QQT fermentinin aktivliyinin artması qeyd olunmuşdur. Tədqiqat olunanların əksər hissəsində QF-nin hiperfermentasiyası, hər üç işçidən birində TQ-nin səviyyəsinin yüksəlməsi aşkar olunmuşdur. Lipid mübadiləsinin pozulmaları müəyinə olunan

şəxslərin demək olar ki, yarısında müşahidə olunmuşdur, bu zaman hiperxolesterinemiyə 6-10 il stajı olanlarda və 15 ildən çox stajı olanlarda daha tez-tez üzə çıxmışdır. İş stajı çox olan işçilərdə hemoqlobinin səviyyəsinin yüksəlməsi meyli üzə çıxmışdır. Hipoksiya və kompensator mexanizmlərin səfərbər olunması ilə bağlı inkişaf edən eritropoezin aktivləşməsinin istehsalat amillərinin əlverişsiz təsiri altında baş verdiyi ehtimal olunur. İşçilərin müəyyən hissəsində leykopeniya ilə yanaşı, eritropeniya və hemoqlobinin səviyyəsinin azalması kimi anemiya əlamətləri üzə çıxmışdır, müayinə olunanların bəzilərinə monositlərin yüksəlməsi, aparatçılar arasında isə limfositə müşahidə olunmuşdur. Hemoqram göstəricilərinin normadan kənara çıxma tezliyinin dinamikası əmək fəaliyyəti dövründə işçilərin orqanizmində əmək şəraitinə uyğunlaşma getdiyini göstərmişdir.

Günay Verdiyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

doktorant

verdiyeva_gunay@mail.ru

GƏNCƏ-QAZAX ZONASINDA BAL ARILARININ VARROATOZ XƏSTƏLİYİNİN BİOLOJİ MÜALİCƏ ÜSULU

Açar sözlər: varroatoz, arı, xəstəlik, bioloji üsul, bipin, folbeks, şam tozu

Keywords: varroatoz, bee, disease, biological method, bipin, folbeks, pine dust

Varrooz (Varroatoz) – sürfə, pup və yetkin arıların ağır keçən xəstəliyidir. Törədicisi (*Varroa jacobsoni*, Qudemans, 1904) gənəsidir. Dişi fərdləri qonur rəngdə olub, kiçik yengəcə oxşayır. Bədən ölçüləri 1,00-1,77 x 1,50-1,99 mm həddində dəyişir. Erkəklər nisbətən kiçik (0,80-0,97 x 0,70-0,93 mm) və bozuntul ağ rəngli olurlar. Gənələr çiçək üzərində xəstə arıdan sağlama keçə bilir (Məhərrəmov, Əsədov, Hüseynov, Tahirov, Rüstəmli, 2014: 100-110).

Varroatoz arıçılıqda geniş yayılmış və böyük ziyan vuran gənə xəstəliyidir. Hazırda Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində bir çox arıçılıq təsərrüfatlarında təsadüf edilməkdədir. Cinsi yetişkənliyə çatmış dişi gənələr işçi ana və erkək arılar üzərində, sürfələrin üzərində isə həm yetkin, həm də cavan gənələr parazitlik edərək onların hemolimfası ilə qidalanırlar (Nəcəfov, 2015: 89-93).

Köçəri arıçılıq xəstəliyinin yayılmasına şərait yaradır. Əvvəlcə arıxanada bəzi ailələr yoluxur. Arıxana daxilində yayılma isə zəif ailələrə kömək üçün bal arılı şanların köçürülməsi, arıların bal oğurluğu, naməlum mənşəli beçənin

tutulması və s. baş verir. Gənələr digər mexaniki yollarla da (alətlər, şanlar, arıçının xalata və s.) yayıla bilər (Sultanlı, 2007: 228-230). Ac olduqda dişli fərdlər müəyyən məsafələrə hərəkət edərək yerlərini dəyişə bilirlər. Birinci il yoluxma 1%, ikinci ildə isə 6-7%-dən artıq olmur deyə xəstəliyin əlamətləri müşahidə olunmur. Xəstəlik yalnız 3-4-cü illərdə yoluxma 20-30%-ə çatdıqdan sonra özünü bürüzə verir. Arıların hemolimfasını sormaqla qidalanan gənələrin aktiv həyatı əsasən ailədəki möhürlü balalar və gözcükdən çıxmış cavan işçi və erkək arılar üzərində keçir. Yeməyici arıların (14 günlükə qədər olan işçilər) üzərindəki gənələrin sayı uçuş arılarına nisbətən 2-3 dəfə artıq olur. Ailənin güclü yoluxması zamanı bu fərd aradan qalxır. Xəstəliyin görünmə əlamətləri pətəkdəki gənələrin miqdarından asılıdır. Yaz və yay aylarında gözcüyə 1-2 gənənin daxil olması sürfələrin bədən kütləsinin azalmasından başqa elə bir dəyişikliyə səbəb olmur. Payızda bir gözcüyə 10 və daha artıq gənə daxil olduqda isə sürfənin inkişafı dayanır və o məhv olur. Gözcülərdən eybəcər formalı arıların çıxması da oradakı gənənin sayından asılıdır. Yoluxmuş ailələr çox zaman özlərini yemlə təmin edə bilmirlər. Bədənin hər iki tərəfində gənə olan işçi arıların uçuş qabiliyyəti pisləşir, narahat olurlar, gənələrdən azad olmağa çalışırlar. Bu əsasən gözcükdən təzə çıxmış cavan arılarda müşahidə olunur. Arı yaşlandıqca gənələrə qarşı həssaslığı da azalır. Zəifləmiş arıların oğrulara qarşı müqaviməti də azalır, onlar məhv olurlar və yaxud yoluxmuş pətəyi tərk edərək uçub gedirlər. Ölüm əsasən arıxanadan kənarda baş verir. Yoluxmuş ailələrdə qışlamaya gedən arılar da narahat olurlar, yumağı pis əmələ gətirirlər və uzun müddət yuvada bala olur. Yumaq yalnız qışın ortalarında qaydaya salınır. Varroatozla yoluxaraq zəifləmiş ailələrdə çox zaman digər arı xəstəlikləri müşahidə olunur. Bunun digər səbəbi də gənələrin asanlıqla hafniroz, Amerika çürüməsi və s. kimi xəstəliklərin törədicilərini

keçirmələridir. Varroatoza qarşı işlədilən dərman preparatları gənənin yetkin arılar üzərindəki dişi fərdlərinə təsir edir, möhürlü gözcüklərdəki balalar üzərindəki fərdlərə isə təsir etmir.

Əsasən fenotiazin, folbeks BA, varroatin, timol, timol tərkibli bitkilər, bipin və s. kimi dərman preparatlarından, eləcə də istilik üsulu və s. texnoloji üsullardan istifadə olunur. Göstərilən dərman preparatları daima təkmilləşdirilir, daha səmərəliləri işlənib hazırlanır. Ona görə də xəstəliklərə qarşı kimyəvi preparatlardan istifadə edərkən mütləq yerli baytar həkimi ilə məsləhətləşmək, dərmanlardan istifadə qaydalarını tam mənimsəmək lazımdır. Eyni zamanda bir zərəri yoxdur deyə gərəksiz yerə antibiotiklərdən istifadə olunmamalıdır. Bal arılarında yoluxucu olmayan bir çox xəstəliklərə də rast gəlinir. Bu qrupa müxtəlif toksikozlar – zəhərlənmələr (kimyəvi toksikozlar, gəzəngi toksikozu, nektar və çiçək tozu toksikozları və s.) aiddir.

Dünya praktikasında arı ailələrinin varroatoz xəstəliyinə qarşı mübarizədə bir çox müalicə vasitələri və üsulları məlumdur.

Lakin bu qorxulu xəstəliyə qarşı mübarizə hər zaman kifayət qədər səmərəli olmur. Hazırda ona qarşı bir çox kimyəvi preparatlar (fenotiazin, bipin, varroatin, folbeks, timol, qarışqa və quzuqulağı turşusu və s.) geniş istifadə olunur. Lakin bunların bir çox çatışmazlıqları var, o cümlədən gənənin bunlara adaptasiyası, arıçılıq məhsullarının çirkənməsi, dəfələrlə istifadə olunması və insana mənfi təsiri. Məsələn, fenotiazin yalnız gənəyə deyil, həm də arılara, ana arıya, yeni nəsil arılara, bal məhsuluna mənfi təsir göstərir. O, insan üçün də təhlükəsiz deyil.

“Bipin” preparatının tətbiqi qaydalarında qeyd edilir ki, onun istifadəsi zamanı işçinin üz nayihəsini kip örtən eynəkli maskadan, əlcəklərdən və önlükdən istifadə olunmalıdır. Bu

preparatın buxarı baş gicəllənməsini, ürək bulanmasını və göz ağrının qızarmasını doğurur.

Hindistan istehsalı olan “folbeks” preparatını gənəyə qarşı istifadə üçün yandırdıqda yaşıl rəngdə zəhərli qatı tüstü ifraz olunur. İki-üç dəfə bu tüstü ilə nəfəs aldıqda ürək bulanması və öyümə baş verir. Beləliklə, həm özümüzü, həm də arıları zəhərləyirik.

“Əsrin xəstəliyi” – varroa gənəsi ilə mübarizədə insan və arılar üçün təhlükəsiz olan ən effektiv vasitə şam ağacı yarpaqlarının unudur. Bu vasitə yazda arılar təmizlik uçuşuna çıxdıqdan sonra tətbiq edilməlidir. Mübarizə tədbirini mümkün qədər tez həyata keçirmək lazımdır. Çünki dişi gənələr arıların üzərindən öz inkişafı üçün tələb olunan qidanı aldıqdan sonra yumurta qoyuluşu üçün özəklərə daxil olurlar. Məhz bu dövrdə onlara qarşı mübarizədə istifadə etmək lazımdır. Şam yarpaqlarının tozu tənzifə yığılıb arıların üzərinə səpilir. Varroa gənəsinə qarşı bir arı ailəsi üçün 40-50 qr şam yarpağının tozu kifayət edir.

Müalicə 3 dəfə, hər 7 gündən bir yağışsız günlərdə aparılır. Üzərinə şam yarpaqlarının tozu səpilmiş arılar artıq 12 saatdan sonra tam gənələrdən azad olur. Məsələn bundadır ki, bu zərərli tüfeylilər şamın ürküdücü iyinə tab gətirməyərək fəal hərəkət edib daldalanmağa başqa yer axtarırlar. Lakin toz gənələrin pəncəciklərində yerləşən sorucu orqanı zibillədiyi üçün onlar arıların üzərindən arıxananın dibinə düşərək məhv olurlar. Əgər kimyəvi preparatın tətbiqindən sonra gənələrin 50%-i yenidən arılar üzərində tüfeylilik edə bilirlərsə, şam tozunun istifadəsindən sonra onların bu zərərli qabiliyyəti tamamilə itirilir. Şam tozunu tədarük etməklə arıçılar kimyəvi dərman asılılığından azad olurlar.

Ədəbiyyat

1. Məhərrəmov. S., Əsədov. E., Hüseynov. H., Tahirov. Ə., Rüstəmli, Y. (2014), Bal arısının xəstəlikləri və zərərvericiləri. Naxçıvan: “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya, 240 s.
2. Nəcəfov. N. (2015), Arıçılıq haqqında. Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 216 s.
3. Sultanlı. Q. (2007), Bal arıları aləmində. Bakı: “Azər” nəşriyyatı, 414 s.

Elvin Xəlilov
Neftqazemitədqiqatlayihə İnstitutu
doktorant
elvin.nqetli@gmail.com

YENİ GEOLOJİ-GEOFİZİKİ MƏLUMATLAR ƏSASINDA GƏNCƏ MONOKLİNALININ ŞİMAL-QƏRB HİSSƏSİNİN STRUKTUR-TEKTONİK QURULUŞU

Açar sözlər: struktur, tektonik, qırılma, tələ, qalxım, kompleks

Keywords: structure, tectonic, fault, trap, uplift, complex

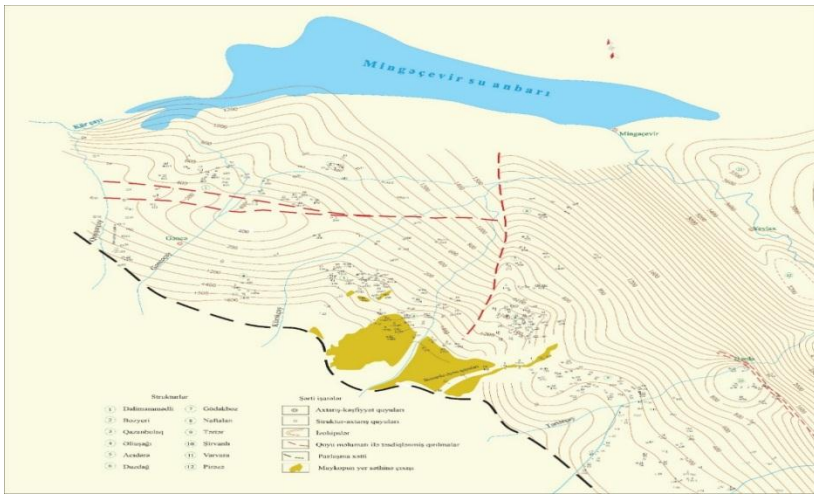
Gəncə monoklinalının tektonik quruluşunu bir sıra lokal qalxımlar, o cümlədən struktur çıxıntılar, müxtəlif formalı çökəkliklər, həmçinin bir sıra tektonik qırılmalar mürəkkəbləşdirir. Bunlara Dəliməmmədli, Bozyeri, Fəxrəli, Soyuqxanlı, Qazanbulaq, Çaylı, Ziyadxan, Şimali Ziyadxan, Borsunlu, Borsunlu-Kürəkçay, Gödəkboz, Qızıllıca, Naftalan, Tərtər, Şirvanlı, Güllücə, Təzəkənd, Kəbirli, Beyləqan və s. lokal qalxımlarını; Əliuşağı, Acıdərə, Korçay, Hazırəhmədli struktur çıxıntılarını; Dəliməmmədli qırışığının tağyanı hissəsindən keçən qırılmaları, Gödəkboz-Tərtər qırılmasını, Şimali Ziyadxan-Ziyadxan-Qazanbulaq strukturlarını şimal-şərqdən hüdudlandıran qırılmanı, Tərtər və Güllücə qalxımlarını uzununa istiqamətdə mürəkkəbləşdirən qırılmaları və s. misal göstərmək olar.

Kəsiliş üzrə yuxarı getdikcə Təbaşirdəki strukturlar öz əksini Eosen kompleksində də tapır. Yalnız yatım bucaqlarında azacıq azalma müşahidə edilir.

Maykop kompleksinin səthində isə Eosendəki strukturların bir çoxu struktur çıxıntılarla, yaxud hemiformalı strukturlarla əvəz olunur (Şəkil 1).

Bəzi hallarda isə kəsiliş üzrə yuxarıya doğru getdikcə alt laylardakı hemiformalı struktur üst laylarda antiklinal formalı strukturla əvəz olunur. Həmçinin alt stratiqrafik vahidlərdə bir qırışıqdan ibarət olan struktur üstdə yatan komplekslərdə bir neçə qırışıqdan ibarət olur. Naftalan-Gödəkböz-Duzdağ qalxımlar zonasında yerləşən Naftalan strukturu Maykop laylarına görə bir antiklinal qırışıqdan ibarətdir.

Şəkil 1. Maykopun səthinə görə struktur xəritə

Maykop kompleksinin səthinə qeyri-uyğun olaraq örtən Ağcagilin alt hissələrindəki laylara görə isə üç qırışıqdan ibarətdir: Naftalan, Qaraqoyunlu və Borsunlu. Bunlardan ilk iki qalxım bir-birinə paraleldir. Digər qalxım isə Naftalan qırışığının cənub davamında yerləşir (Hacızadə, 2003: 220).

Duzdağ strukturu Təbaşir, Eosen, Maykop komplekslərinə görə hemiantiklinal quruluşa malikdir. Üstdə yatan Miosenin cavan yaşlı çöküntü kompleksləri üzrə antiklinal formaya malik

olur. Geofiziki məlumatlara görə, Naftalan-Şimali Naftalan-Gödəkboz strukturlarına Mezozoy çöküntüləri üzrə vahid lokal maksimum uyğun gəlir. Bu da həmin çöküntülər üzrə burada böyük qalxımın ola biləcəyinə dəlalət edir.

Şimal-qərb hissənin quruluşunu mürəkkəbləşdirən əsas tektonik qırılmalardan Dəliməmmədli qalxımının tağyanı hissəsindən keçən qırılmalar 1000 m-dən çox amplituda malikdir. Gödəkboz-Tərtər qırılmasının buradakı qalxımların qanad hissələrini mürəkkəbləşdirməsi nəticəsində şimal-qərb hissə aşağı düşmüşdür. Burada qırılmanın düşmüş blokunda Təbaşir kompleksinin səthi 5000 m dərinliyə qədər gömülür. Qalxmış blokda isə Təbaşir kompleksi strukturların tağında 2400 m dərinliyə qədər yüksəlirlər. Eosen kompleksi isə düşmüş blokda 3400 m dərinlikdə yerləşir. Qalxmış blokda strukturların tağında bu kompleksin səthi 1600 m dərinlikdə yerləşir. Qırılmanın amplitudu Təbaşirin səthinə görə 2000 m, Eosen çöküntülərinin səthinə getdikcə 1700 m-ə bərabər olur. Nəhayət bu qırılmanın amplitudu Maykop kompleksinin səthində əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Gödəkboz-Tərtər qırılmasından şərq tərəfdə qalan həmin qalxımlar zonası şərqə getdikcə Yevlax çökəkliyinə qovuşur.

Gödəkboz-Tərtər qırılması ilə Dəliməmmədli regional qırılması arasında qalan hissədə quruluşu Qazanbulaq, Çaylı, Ziyadxan, Şimali Ziyadxan, Borsunlu, Borsunlu-Kürəkçay qalxımları və bir sıra struktur çıxıntılar, tektonik qırılmalar və çökəkliklər mürəkkəbləşdirir (Hüseynov, Salmanov, Məhərrəmov, 2019: 85). Qazanbulaq və Acıdərə strukturları arasındakı mövcud olan çökəklik Kiçik Qafqaz qırıqlıq sisteminə tərəf uzanır. Ola bilər ki, həmin çökəklik forma qədim çay dərəsi olmuşdur (Suleymanov, Xalilov, 2015: 8).

Şimal-qərb hissədəki qalxımların tağ hissələrində Mezozoy kompleksi üzrə layların yatım bucağı üstə yatan komplekslərə nisbətən daha çoxdur. Beləliklə, tağ hissəyə doğru, Mezozoydan üstə yatan komplekslərdəki layların Mezozoy kompleksinə

pazlaşması üçün əlverişli tektonik şəraitin olduğunu demək olar. Şimal-qərb hissə həm antiklinal, həm də qeyri-antiklinal tipli tələlərin mövcud olması üçün əlverişli struktur-tektonik şəraitə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Hacızadə. F.M. (2003). Azərbaycanın Orta Kür çökəkliyinin geoloji quruluşu və neft-qazlılığı, Bakı, s.220.
2. Hüseynov. B., Salmanov. Ə., Məhərrəmov. B. (2019). Azərbaycanın quru ərazisində neft-qaz-geoloji rayonlaşdırma, Bakı, s.85.
3. Suleymanov. A.M., Xalilov. E.F. (2015). Qeoloqiçeskie stroenie i nefteqazonosnost Paleogen-Mioçenovix otlojeniy yuqo-zapadnoqo borta Yevlax-Aqcabedinskoqo proqiba. Baku: "Azerbayjanskoqo Neftyanoe Xozyaystvo", Nauçno-texniçeskiy i proizvodstvenniy jurnal-9, s.7-13.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Raibə Cəfərova	
Mehriban Həsənova	
Kənd təsərrüfatına dəstəklərin səbəbləri və məqsədləri	8
Ganira Moylamova	
The OSCE and the mediation of armed conflicts in the post-Soviet space	12
Ayxan Səfərov	
Milli Azərbaycan tarixi muzeyinin inkişafında Heydər Əliyevin rolu	18
Arzu Həsənzadə	
Maliyyə nəzarətinin növləri və əsas xüsusiyyətləri	20
Ləman Məhərrəmovə	
Banklarda maliyyə təhlilində informasiya texnologiyalarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi	24
Kamalə Hüseynova	
Kommersiya banklarının maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində passiv əməliyyatların rolu	28
Aynur Məmmədova	
Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi	31
Şəbnur Pənahlı	
Azərbaycanda qrafika sənətinin ilkin izləri	35

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Məşuqə Əlili, Lalə Axundova, Sevinc Sadiqova

Salatın Bəxtiyarova

Etilen-polietilen istehsalatında işləyənlərin qanının klinik-biokimyəvi göstəricilərinin tədqiqi 39

Günay Verdiyeva

Gəncə-Qazax zonasında bal arılarının varroatoz xəstəliyinin bioloji müalicə üsulu 42

Elvin Xəlilov

Yeni geoloji-geofiziki məlumatlar əsasında Gəncə monoklinalının şimal-qərb hissəsinin struktur-tektonik quruluşu 47

İmzalandı: 19.07.2023
Formatı: 60/84, 1/16
H/n həcmi: 3,5 ç.v.
Sifariş: 658

<https://aem.az> saytında çap olunub.

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə

Tel.: + 994 50 209 59 68

+ 994 55 209 59 68

+ 994 12 510 63 99

e-mail: info@aem.az

